

іншого/інших партнерів. Кожному з них необхідно стежити за перебігом думки співрозмовника, часом несподіваним, а така несподіваність призводить до зміни предмета спілкування.

Спостерігаючи за учнями, які є активними учасниками діалогічного мовлення, ми можемо констатувати, що вони відрізняються від своїх ровесників спостережливістю, широким словниковим запасом, креативністю мислення, вони швидко вступають у діалог із носіями мови.

Список використаних джерел

1. Бех П.О., Биркун Л.В. Концепція викладання іноземних мов в Україні / П.О.Бех, Л.В.Биркун // Іноземні мови. – 1996. – С.13-15.
2. Близнюк О.І., Панова Л.С. Організація парної роботи учнів на уроках англійської мови з основою на зображальну наочність / О.І.Близнюк, Л.С.Панова // Іноз. мова. – 2001. – С.7-9.
3. Вишневський О.І. Діяльність учнів на уроці іноземної мови / О.І.Вишневський. – К.: Радян. школа, 1989. – 144с.
4. Леонтьев А.А. Речь и общение / А.А.Леонтьев // Иностр. яз. в школе. – 1998. – С.2-4.
5. Ляховицкий М.В. Методика преподавания иностранных языков / М.В.Ляховицкий. – М.: Высш. школа, 1991. – С.9-10.
6. Перкас С.В. Учебный диалог на уроках английского языка / С.В.Перкас // ИЯШ. – 2000. – С.18-20.

*З. П. Бакум
канд. пед. наук,
доцент,
Криворізький ДПУ*

**УДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ФОНЕТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ГІМНАЗІЇ**

У статті розглядається зміст навчання фонетики в гімназії, проаналізовано програми з української мови та розроблено методичні рекомендації з формування основних компетенцій учнів старшої школи.

В статье рассматривается содержание обучения фонетике в гимназии, проанализированы программы по украинскому языку и разработаны методические рекомендации формирования основных компетенций учащихся старшей школы.

The article deals with the problem of the content of teaching phonetics in gymnasium, it also gives the analysis of Ukrainian language programs. The article represents methodological recommendations in forming main competences of senior pupils.

Важливим завданням теорії та практики навчання української мови є постійне вдосконалення змісту як основної складової освітнього процесу. Навчальними планами, програмами, підручниками і посібниками визначено комплекс завдань, на які орієнтується вчитель-словесник гімназії. У програмі з української мови окреслюється не лише зміст курсу та його обсяг, а й указується на порядок вивчення курсу, на взаємозв'язок його розділів, що мусить забезпечити систематичність та послідовність як у викладі теоретичного матеріалу, так і в роботі над формуванням мовленнєвих, орфографічних та пунктуаційних навичок.

Ґрунтовний аналіз програм з української мови подано в працях відомих учених: О.Біляєва, Є.Дмитровського, С.Карамана, В.Масальського, А.Машкіна, А.Медушевського, І.Олійника, Л.Рожило, Л.Симоненкової, О.Скорик, С.Чавдарова й ін. На етапах становлення вітчизняної методики навчання мови пропонувалися різноманітні, іноді навіть протилежні за своїм характером, змістом, принциповими підходами проекти програм. Історія вітчизняної школи знає періоди, коли з фонетики подавалися досить обмежені відомості, і, навпаки, – заняття переобтяжувалися теоретичними положеннями, не пов'язаними з практичними завданнями, що призводило до механічного зазубрювання певних понять, витрати навчального часу і перевантаження учнів.

У 2003 році затверджена Міністерством освіти і науки України авторська програма В.Тихоші для шкіл (класів) із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю (8–11 класи) з опорою державний стандарт української мови для загальноосвітніх шкіл. Мета вивчення української мови в навчальних закладах гуманітарного профілю, з погляду укладачки, полягає “у формуванні національно мовної, духовно багатой особистості, яка вільно володіє всіма засобами рідної мови в процесі комунікації, відзначається свідомим ставленням до мови, високою мовною компетенцією, готовністю до подальшого професійно зорієнтованого навчання” [2, 178].

Результати дослідно-експериментального навчання дають підстави говорити про необхідність внесення коректив до змісту розділу “Фонетика” в чинній програмі В.Тихоші. На узагальнення та систематизацію відомостей з фонетики в 10 класі згідно з цією програмою відведено 12 годин. Перша тема зафіксована так: “Фонетика української мови як учення про її звукову систему”.

На початку поглиблення, систематизації знань учнів з

фонетики необхідно з'ясувати, що вчення про звуки і звукову систему мови потребує вмінь оперувати одиницями трьох систем (фонетичною, фонологічною і графічною). Фонологічний і фонетичний аспекти тісно між собою пов'язані, передбачають один одного, не існують ізольовано. Не можна охарактеризувати те чи те протиставлення звукових одиниць (наприклад, протиставлення твердих і м'яких, глухих і дзвінких), не подаючи артикуляційно-акустичної характеристики відповідних одиниць. Фонологічний аспект спирається на фонетичний і послуговується його поняттями. З іншого боку, сам по собі фонетичний опис важливий не як самоціль, а як засіб для виявлення функційних характеристик одиниць.

Відповідно до аналізованої програми необхідно ввести поняття фонології. До того ж у чинному підручнику В.Тихоші, М.Плющ, С.Карамана "Рідна мова" для 10 класу (2004 р.) назва всього розділу звучить "Фонетика. Фонологія. Орфоепія". У лінгвістичній науці доведено, що одиницею фонетики визначає звук мовлення, а одиницею фонології – фонему. Тому під час навчання фонетики досить важливо усвідомити такі відомості: 1) фонетика має два аспекти у вивченні звукових одиниць; перший – вивчення цих одиниць в артикуляційно-фізіологічному плані, другий – у функційному, проте об'єкт вивчення залишається той самий, і наука про звуковий бік мови залишається єдиною; 2) звук мовлення та фонема не можуть ототожнюватися, але й не можуть функціонувати відірвано: різний підхід до звукової одиниці – з артикуляційно-фізіологічної та з функційного поглядів – зумовлюють різницю між поняттями звука мовлення і фонему, та оскільки цей підхід має відношення до звукової одиниці, а не до чогось іншого, то між звуком мовлення і фонемою встановився безпосередній зв'язок. Такий зв'язок полягає в тому, що фонема як одиниця функційного плану реально втілюється або реалізується у звуках мовлення, які є матеріальним її вираженням.

Отже, введення терміна "фонема" до змісту чинної програми для гімназій є науково обґрунтованим. Наступною в програмі подано тему: "Основні фонетичні одиниці: звук, склад, фонетичне слово, фраза". Тут автор цілком закономірно пропонує поглибити знання учнів про членування мовленнєвого потоку на такі лінійні одиниці, як фонетичне слово та фразу. Однак поза увагою залишається інтонація – досить важливий для формування мовленнєвих та комунікативних умінь засіб фонетики. Семантична природа інтонації виявляється в її спрямованості на процес комунікації і, відповідно, безпосередньо

впливає на оформлення одиниць спілкування (висловлення, тексту), установалення контактів між тими, хто говорить, інтелектуальну, емоційно-експресивну, етичну взаємодію мовців. Ці комунікативні властивості повинні стати предметом особливої уваги під час вивчення української мови в школі.

Дослідження мовознавців, учених-методистів доводять, що усвідомлення інтонації мовлення є необхідною умовою успішного формування вмінь і навичок у царині синтаксису й пунктуації, навичок виразного читання тексту, засвоєння риторичних прийомів усного висловлювання, основних правил мовленнєвої поведінки, зокрема, стратегії пристосування до співбесідника, до предмета розмови й уміння інтонаційними засобами досягти мети спілкування (А.Багмут, Г.Блінов, А.Власенков, С.Караман, С.Львов, Б.Панов, К.Плиско, О.Сербенська, Н.Тоцька, Г.Фірсов).

Реалізація в навчанні фонетики загальнодидактичного принципу послідовності передбачає введення до теми "Основні фонетичні одиниці", окрім інтонації, ще й відомостей для узагальнення та систематизації учнів про наголос як суперсегментний засіб.

Автори чинних програм із рідної (української) мови подають різноманітні класифікації голосних і приголосних звуків [1, с. 53; 3, с. 26–27]. У програмі для поглибленого вивчення української мови В. Тихошею пропонуються теми: "Голосні звуки. Особливості їх артикуляції і звучання", "Приголосні звуки. Особливості їх артикуляції і звучання. Класифікація приголосних". Очевидно, потребують уточнення класифікаційні ознаки голосних і приголосних звуків. Під час аналізу голосних звуків необхідно враховувати такі чинники: а) участь губ; б) ступінь підняття спинки язика; в) місце підняття спинки язика. У процесі вивчення приголосних звуків спиратися на загальні принципи їх творення за дією головного активного органа та за способом творення шуму. Характеризувати приголосні звуки за такими ознаками: а) активним мовним органом, або місцем творення; б) способом творення шуму (зімкнені, щільні, дрижачі); в) за звучністю (сонорні й шумні); г) за твердістю – м'якістю.

Окрім того, варто додати відомості про ознаку твердості-м'якості приголосних звуків, завдяки чому в учнів потрібно сформувані чітке розуміння про тверді та м'які непарні, не привчати їх до неточності формулювань: "завжди твердий", "завжди м'який". Тут важливо навчити послуговуватися такими визначеннями:

“приголосний твердий парний”, “приголосний твердий непарний”.

Далі в програмі передбачено взаємозв'язок фонетичних одиниць (засобів) з орфоепічними та орфографічними нормами. Тому закономірно пропонуються теми, пов'язані зі змінами приголосних у потоці мовлення. Адже з поданими вище групами приголосних тісно пов'язані фонетичні й правописні явища: чергування приголосних при словозміні, зміни приголосних при словотворенні та формотворенні, уподібнення приголосних, розподібнення приголосних, подовження і подвоєння приголосних, спрощення в групах приголосних та ін.

Для того щоб учням було легше сприймати звуковий склад слів у зіставленні з їх графічним зображенням, передати найточніше вимову з усіма її відтінками, програмою передбачена тема: “Фонетична транскрипція”.

Однак слід зауважити, що, окрім фонетичної існує ще й фонематична транскрипція, яка фіксує лише фонему, не вказуючи на відмінності їх варіантів. Оскільки концепція, запропонована в нашому дослідженні, передбачає введення до змісту навчання фонетики таких понять, як “фонологія” та “фонема”, то логічним є розгляд ще й фонематичної транскрипції. Пропозиція зумовлена тим, що фонематичною транскрипцією необхідно послуговуватися під час запису прикладів і парадигм граматики, де важлива структура слова, а не його вимова. Застосування фонетичної транскрипції в тих випадках, коли необхідне усвідомлення точної кількості фонем, їх розподіл між морфемами може тільки заплутати учнів. Наприклад, слово *вчаться* у фонетичній транскрипції записується так: [ʋčáɥ: 'a], у фонематичній – /včát'c'a/.

Такий порядок, логіка розташування мовного матеріалу дає можливість не просто механічно накопичувати знання, а проникати в сутність пропонованих явищ, розуміти їхню природу.

У лінгвістичній змістовій лінії наголошується, що учні повинні знати: основні фонетичні одиниці: звук, склад, фонетичне слово, синтагма, фраза; особливості творення звуків, їхню взаємодію у процесі мовлення; класифікацію приголосних; зміни голосних та приголосних звуків у мовленнєвому потоці, чергування голосних і приголосних при словозміні, словотворенні; особливості артикуляції та звучання голосних; позиційні зміни; особливості українського наголосу, його роль [2, с. 194].

Вимоги до рівня підготовки учня на профільному рівні, зокрема до знань з фонетики доцільно конкретизувати деякими

важливими положеннями. Отже, учні повинні знати: місце фонетики в системі української мови, взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх рівнів; внесок видатних мовознавців у розвиток фонетики, їх наукові доробки; особливості фонетичної системи української мови серед інших мов; основні засоби звукового аспекту мовлення (окрім поданих в аналізованій програмі): наголос, інтонація та її чинники: тембр, темп, сила голосу, тон, мелодика, логічний наголос; виражальні засоби фонетики.

У програмі пропонується оволодіння такими вміннями: транскрибувати; робити фонетичний аналіз слів; характеризувати звуки та склади; знаходити і пояснювати зміни звуків у мовному потоці, чергування голосних і приголосних при словозміні та словотворенні; використовувати засоби милозвучності в мовленні [2, с. 194].

Окрім того, пропонуємо додати ще й такі: співвідносити звук, фонему та букву; інтонувати і записувати партитуру речення; виконувати фоностилістичний аналіз навчально-наукових, ділових, публіцистичних, розмовних і художніх текстів; аналізувати складні випадки фонетичних явищ, можливість їхньої різноманітної інтерпретації.

У комунікативній змістовій лінії вважаємо за необхідне конкретизувати роботу над видами діяльності.

Читання й аудіювання: учень повинен добувати необхідну інформацію з різноманітних джерел: довідкової літератури (орфоепічні, орфографічні словники, словники акцентуаційних норм української мови), засобів масової інформації, поданих в електронному вигляді на різноманітних інформаційних носіях.

Говоріння й письмо: застосовувати в практиці мовленнєвого спілкування основні орфоепічні та інтонаційні норми української мови; використовувати у практиці письма орфографічні норми; оцінювати власне та чуже мовлення з погляду орфоепічних та інтонаційних норм.

У програмі В. Тихоші відсутні теми, пов'язані з історичними довідками. Хоч зміст розділу "Фонетика. Фонологія. Орфоепія" побудований таким чином, щоб учні вдумливо ставилися до фактів мови. Уважаємо, доцільним буде введення до програми історичних коментарів, пов'язаних із такими явищами, як: чергування /o/, /e/ з фонемним нулем; чергування /e/ - /o/ після шиплячих та /ū/; /o/ - /u/; /z/, /k/, /x/ - /ʒ/, /t/, /h/; /z/, /k/, /x/ - /z'/, /t'/, /c'/; чергування, історично пояснювані впливом /ū/; /b/, /n/, /v/, /m/, /f/ + /ū/. Під час

вивчення складоподілу української мови необхідно розглянути закономірності, поєднані зі структурою складу (закон відкритого складу).

В. Тихоша зазначає: “Оволодіння мовною системою мусить мати практичне спрямування – використовуватися як засіб спілкування, передачі інформації. У зв’язку з цим необхідно повсякчас дбати про мовленнєвий розвиток учнів, тобто удосконалення їхнього мовлення” [2, с. 67–68]. Дійсно, у нових програмах чимало місця відведено питанням культури мовлення та розвиткові зв’язного мовлення, проте мало уваги приділено подоланню діалектизмів у мовленні школярів. У процесі такої роботи необхідно: 1) з’ясувати фонетичні особливості місцевої говірки як реального джерела проникнення діалектизмів у мовлення учнів; 2) виявити в усному та писемному мовленні учнів класу найбільш стійкі діалектні помилки; 3) визначити теми фонетики, у зв’язку з якими потрібно проводити роботу над усунення фонетичних діалектизмів.

Отже, програми для поглибленого вивчення української мови загалом ураховують високий державний статус української мови, у них узято до уваги специфіку навчального предмета, що має виразні інтегративні функції, здатність здійснювати різнобічний розвивальний і виховний вплив на учнів, сприяти формуванню національно свідомої, духовно багатой мовної особистості. Однак недоліком є те, що недостатньо уваги приділено як теоретичному (дослідження фонології: учення про фонему, фонематична транскрипція; відомості про інтонацію, її чинники: мелодика, тембр, темп, пауза й ін.); класифікаційні ознаки голосних і приголосних звуків української мови та ін.), так і практичному (оцінювання власного та чужого мовлення з погляду орфоепічних норм та інтонації, інтонування речень, усунення фонетичних діалектизмів) опрацюванню фонетики української мови.

Список використаних джерел

1. Програми для середньої загальноосвітньої школи: Рідна мова : 5-11 класи / Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова, В.І.Новосьолова // Українська мова і література в школі. – 2001. – № 4. – С. 49-73.
2. Тихоша В.І. Програми для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю: Рідна мова: 8–11 класи / В.І.Тихоша // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах. – 2003. – № 3. – С. 178-203.

3. Українська мова: підручник для 5 класу шкіл з російською мовою навчання / О.М.Біляєв, Л.М.Симоненкова. – К. : Освіта, 1993. – 205 с.

А.М.Король
канд. пед. наук,
доцент,
Криворізький ДПУ

ФОРМУВАННЯ ВИСОКОГО РІВНЯ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ ДО ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються основні підходи до формування високого рівня готовності учнів до творчої діяльності. Автор розкриває поняття "формування готовності" і пропонує критерії та основні показники формування високого рівня готовності учнів до творчої діяльності.

В статье рассматриваются основные подходы к формированию высокого уровня готовности учащихся к творческой деятельности. Автор раскрывает понятие "формирование готовности" и предлагает критерии и основные показатели формирования высокого уровня готовности учащихся к творческой деятельности.

Some principal approaches to forming a high level of students' readiness for creative activities are viewed in the article. The author focuses on the conception of the term formation of readiness, and proposes a number of the main criteria and indicators for the formation of a high level of students' readiness for creative activities.

Головна мета шкільної освіти полягає у забезпеченні можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формуванні інтелектуального та культурного потенціалу нації.

В Україні це питання не розглядалося в якості показника сучасного реформування освіти з позиції наукової новизни, творчодіяльнісного та особистісно-орієнтованого ставлення до вирішення проблем Світу, Вітчизни, родини та довкілля, суб'єкта творчості з розвинуеною здатністю породжувати нові продукти, технології та власні духовні цінності ні в вищих навчальних закладах, ні в практиці музичних шкіл. Це стосується і представленої нами проблеми формування готовності учнів до творчої діяльності.

Проблема розвитку особистості, здатної до самоактуалізації в процесі творчої діяльності, визначення її різних аспектів привертала увагу багатьох дослідників. Значний внесок в обґрунтування психологічного аспекту формування готовності учнів до творчої діяльності зробили Г.Балл, Л.Виготський, І.Зязюв, Г.Костюк, В.Рибалко, С.Рубінштейн, Б.Теплов та інші.